

Tariq Ali

Skönlitteraturens betydelse för Lenin

Publicerad i *Internationalen* 7/4 2017

Det är nu hundra år sedan den ryska revolutionen 1917 som störtade den tusenåriga tsarismen. Eftersom marxistisk och annan politisk litteratur till stor del var förbjuden under tsarregimen, fick skönlitteraturen och poesin en ovanligt viktig roll för de oppositionella i Ryssland. Tariq Ali förklarar i denna essä hur Lenins kärlek till litteratur formade revolutionen.

Litteratur formade den politiska litteraturen i det Ryssland där Vladimir Iljitj Lenin växte upp. Under den tsaristiska regimen var det svårt att ge ut öppet politiska texter. Obetänk-samma skribenter gömdes på mentalsjukhus tills de ”blev friska”: med andra ord tills de offentligt avsvor sig sina uppfattningar. Samtidigt behandlades romaner och poesi mildare – om än inte alltid.

Huvudcensor var givetvis tsaren. I fallet med ”folkfadern” Pusjkin krävde Nikolaj I att få läsa många av hans verser innan de trycktes. Som ett resultat av det förbjöds en del, andra fördröjdes och de mest subversiva förstördes av den skrämde poeten själv, av rädsla för att det skulle bli en polisrazzia mot hans hus. Vi kommer aldrig att få veta vad det stod i de brända verserna till Eugene Onegin.

Icke desto mindre var de ryska berättelserna genomsyrade av politik i en mängd olika tonlägen, på ett sätt som saknar motstycke i något annat europeiskt land. Vad gäller politiserad litteratur och litterär kritik badade den ryska intelligentsian i valmöjligheter. De slukade den bittra konflikten mellan den kraftfulle litteraturkritikern Vissarion Belinskij och dramatikern och romanförfattaren Nikolaj Gogol, vars bitska satir *Döda själar* från 1842 hade stimulerat landet och lästs upp högt för icke läskunniga.

Men framgången visade sig bli Gogols fall. I ett efterföljande arbete gjorde han avbön, och skrev om stinkande bönder och försvarade analfabetism. I förordet till den andra upplagan av

Döda själar skrev han: ”Mycket i denna bok har skrivits fel, inte som saker och ting verkligen händer i landet Ryssland. Jag ber er, kära läsare, att rätta mig. Säg inte nej till det. Jag ber er att göra det.”

Ilsken bröt Belinskij offentligt med honom 1847. Belinskij's vitt spridda ”Brev till Gogol” gav mottagaren en lång sömnlös natt:

”**Jag känner den ryska** allmänheten lite. Din bok skrämde mig därför att den skulle kunna ha ett dåligt inflytande över regeringen och censuren, men inte på allmänheten. När det gick rykten i Sankt Petersburg om att regeringen tänkte publicera din bok (Valda delar ur Korrespondens med vänner) i flera tusen exemplar och sälja den till ett väldigt lågt pris, så blev mina vänner förtvivalade. Men jag sa till dem där och då att boken trots allt inte skulle få någon framgång och att den snart skulle glömmas bort. I själva verket är den bättre ihågkommen genom de artiklar som har skrivits om den än genom boken själv. Ja, ryssarna har ett djupt om än fortfarande outvecklat sinne för sanningen.”

Senare blev kritikerna mycket elakare, och skällde ut roman- och pjäsförfattare vars verk de ansåg vara otillräckligt stärkande.

Aleksandr Pusjkin 1799-1837

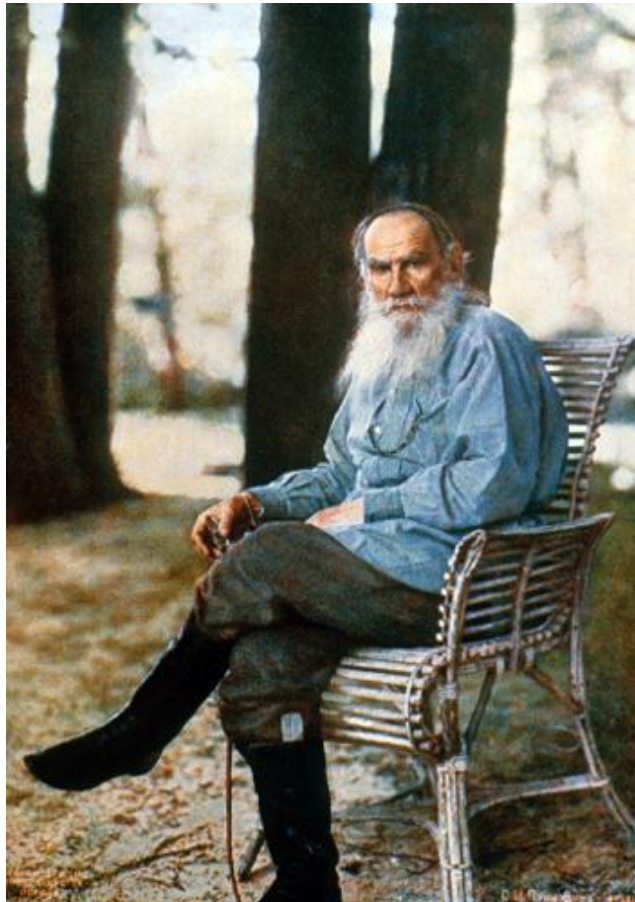
Sådan var alltså den intellektuella atmosfär där Lenin växte upp. Hans far var en ytterst kultiverad konservativ person, och var högsta skolinspektör i sin region och en mycket respekterad pedagog. Hemma läste man högt ur Shakespeare, Goethe och Pusjkin och andra på söndagseftermiddagarna. Det var omöjligt för familjen Uljanov (”Lenin” var en pseudonym som han tog sig för att överlista tsarens hemliga polis) att undkomma finkulturen.

På gymnasiet förälskade sig Lenin i latin. Hans huvudlärare hade stora förhoppningar om att han skulle kunna bli språkvetare och latinforskare. Historien ville annorlunda, men Lenins

passion för latin och smak för klassiker övergav honom aldrig. Han läste Vergilius, Ovidius och Juvenalis i original, liksom romerska senatorers tal. Under sina två decennier i exil slukade han Goethe, och läste och läste om Faust många gånger.

Under perioden som ledde fram till oktoberrevolutionen 1917 utnyttjade Lenin sin kunskap om klassikerna. I april detta år bröt han med den ryska socialdemokratiska ortodoxin och uppmanade i ett antal radikala teser till en socialistisk revolution i Ryssland. Några av hans nära kamrater fördömde honom. I ett skarpt svar citerade Lenin Mefistofeles ur Goethes mästerverk: ”Grå är all teori, men livets gyllne träd är grönt.”

Lenin visste bättre än de flesta att den klassiska ryska litteraturen alltid hade varit genom-syrad av politik. Till och med de mest ”opolitiska” författare hade haft svårt att dölja sitt förakt för tillståndet i landet. Ivan Gontjarovs roman Oblomov var ett typexempel. Lenin älskade det verket. Det beskrev den jordägande adelns tröghet, lättja och tomhet. Bokens framgång firades med ett nytt ord i det ryska ordförrådet: oblomovism, som blev ett skällsord för den klass som hjälpte enväldet att överleva så länge. Senare skulle Lenin hävda att denna sjukdom inte var begränsad till bara överklasserna, utan hade smittat ner stora delar av den tsaristiska byråkratin och sipprat neråt. Inte ens den bolsjevikiska apparaten var immun. Det var ett fall där den spegel som Gontjarov höll upp verkligen återspeglade samhället i stort. I sin polemik angrep Lenin ofta sina motståndare genom att jämföra dem med nästan alltid obehagliga och ibland mindre kända karaktärer från den ryska skönlitteraturen.

Leo Tolstoj 1928-1910

Landets författare skilde sig åt (och det var det givetvis inte ensamma om) vad gällde de medel som krävdes för att störta regimen. Pusjkin stödde dekabristernas uppror 1825 som ifrågasatte Nikolaj I:s tronföljd. Gogol skrev satir om livegenskapens förtryck innan han snabbt slog till reträtt. Turgenev var kritisk mot tsarismen men ogillade starkt nihilisterna som

förespråkade terror. Dostojevskijs flört med den anarkistiska terrorismen förvandlades till sin förkrympta motsats efter ett fruktansvärt mord i Sankt Petersburg. Tolstojs angrepp mot den ryska absolutismen glädde Lenin, men han förhöll sig kallsinnig till grevens kristna mystik. Hur, frågade sig Lenin, kunde en så begåvad författare vara revolutionär och reaktionär på samma gång? I ett halvt dussin artiklar plockade Lenin isär de djupgående motsättningar som fanns i Tolstojs verk. Lenins Tolstoj kunde ställa en kristallklar diagnos – hans romaner insåg och uttryckte den ekonomiska utsugningen av bönderna och deras gemensamma ilska – men kunde inte utforma någon bot. Istället för att tänka sig en verkligt revolutionär framtid hade Tolstoj sökt tröst i en utopisk bild av ett enklare, kristet förflutet. I [Leo Tolstoj som den ryska revolutionens spegel](#) skrev Lenin att ”motsättningarna i Tolstojs åsikter och läror är ingen slump. De uttrycker det ryska livets motsägelsefulla förhållanden under 1800-talets sista tredjedel.” Motsättningarna hos Tolstoj fungerade således som en användbar vägledare för Lenins politiska analyser.

Samtidigt tyckte Lenin att Dostojevskijs ”dyrkan av lidandet” var fränstötande, även om han otvivelaktigt skrev kraftfullt. Men Lenins litteraturuppfattning blev inte någon statlig politik. Knappt ett år efter revolutionen, den 2 augusti 1918, publicerade tidningen *Izvestija* en lista över personer som läsarna hade nominerat till att få monument. Dostojevskij var nummer två, efter Tolstoj. Monumentet avtäcktes i Moskva i november detta år av en representant från Moskvavojeten, med en hyllning från den symbolistiske poeten Vjatjeslav Ivanov.

Den författare som hade det kanske största inflytandet över Lenin – i själva verket över en hel generation av radikaler och revolutionärer – var Nikolaj Tjernysjevskij. Tjernysjevskij var prästson och tillika materialistisk filosof och socialist. Hans utopiska roman *Vad bör göras?* skrevs på Peter-Paulfästningen i Sankt Petersburg där han hade spärrats in på grund av sina politiska uppfattningar. *Vad bör göras?* blev bibel för en hel generation. Det faktum att den hade smugglats ut från fängelset gav den ytterligare aura. Denna bok radikaliserade Lenin långt innan han stötte på Marx (med vilken Tjernysjevskij hade brevväxlat). Som en hyllning till den gamle radikale populisterna gav Lenin sitt första stora politiska verk, som skrevs och publicerades 1902, titeln *Vad bör göras?*

Den enorma framgång som Tjernysjevskijs roman rönte irriterade de etablerade romanförfattarna storligen. I synnerhet Turgenev angrep boken våldsamt. Denna ilska bemöttes med en skur av svidande pisksnärtar från de radikala kritikerna Dobroljubov (som studenter betraktade som ”vår Diderot”) och Pisarev. Turgenev blev rosenrasande. När han mötte Tjernysjevskij vid en offentlig tilldragelse skrek han: ”Du är en orm och den där Dobroljubov är en skallerorm.”

Hur är det då med romanen som var ämne för så mycket debatter? Under de senaste 50 åren har jag gjort tre försök att läsa varje sida, och samtliga tre försök har misslyckats. Det är inte någon av den ryska litteraturens klassiker. Den tillhörde sin tid och spelade en avgörande roll under den ryska intelligentsians period efter terrorismen. Den är otvivelaktigt mycket radikal på alla sätt, i synnerhet vad gäller jämlikhet mellan könen och förhållanden mellan män och kvinnor, men också hur man skulle skildra fienden och hur man skulle leva enligt vissa regler.

Vladimir Nabokov avskydde Tjernysjevskij men ansåg det inte gick att ignorera honom. I sin sista ryska roman, *Gåvan*, ägnade han 50 sidor åt att nedvärdera och förlöjliga författaren och kretsen kring honom, men medgav att det ”definitivt fanns ett drag av klassarrogans hos dåtidens välbeställda författares inställning till den underklassige Tjernysjevskij” och erkände privat att ”Tolstoj och Turgenev kallade honom en ’herre som stank av vägglöss’ ... och hånade honom på alla möjliga sätt.”

Deras hån berodde delvis på avundsjuka, eftersom målet för deras snobberi var väldigt populär hos de unga, och orsakades i fallet Turgenev delvis också av en djupt rotad politisk

fiendskap mot en författare som ville ha en revolution för att krossa storgodsen och dela ut jorden till bönderna.

Lenin brukade bli gramse på unga bolsjeviker som besökte honom under landsflykten, under åren mellan revolutionerna 1905 och 1917, och retade honom om Tjernysjevskijs bok och sa till honom att den var oläsbar. De var alltför unga för inse dess djup och insikter, genmålde han. De skulle vänta tills de blev 40. Då skulle de förstå att Tjernysjevskijs filosofi grundade sig på enkla fakta: vi härstammade från aporna och inte från Adam och Eva; livet var en kortvarig process och därav följde behovet att ge alla individer lycka. Det gick inte att göra i en värld som dominerades av girighet, hat, krig, egoism och klasser. Det var därför det behövdes en samhällsrevolution. Men när de unga bolsjeviker som klättrade i de schweiziska bergen med Lenin närmade sig 40 hade revolutionen redan ägt rum. Tjernysjevskij lästes då främst av historiker som studerade utvecklingen av Lenins tänkande. Belästa progressiva i partiet övergick glatt till Majakovskij. Men inte Lenin.

Den klassicism som var så djupt rotad hos Lenin fungerade som ett bålverk som avskärmade honom från den spännande nya utveckling inom konst och litteratur som både hade föregått och åtföljt revolutionen. Lenin hade svårt att anpassa sig till modernismen i Ryssland eller på andra ställen. Det konstnärliga avantgardets – Majakovskijs och konstruktivisternas – arbeten var inte i hans smak.

Förgäves sa poeterna och konstnärerna till honom att de också älskade Pusjkin och Lermontov, men att de också var revolutionärer som ifrågasatte gamla konstformer och skapade något helt annat och nytt som låg mer i linje med bolsjevismen och revolutionens tidsålder. Han var helt enkelt orubblig. De kunde skriva och måla vad de ville, men varför skulle han vara tvungen att gilla det? Många av Lenins kollegor var mer positivt inställda till de nya rörelserna. Bucharin, Lunatjarskij, Krupskaja, Kollontaj och i viss mån Trotskij förstod hur den revolutionära gnistan hade öppnat nya perspektiv. Det fanns konflikter, tvivel och motsättningar även inom avantgardet, och deras anhängare i regeringen var Anatolij Lunatjarskij på Folkkommisariatet för utbildning, där Lenins hustru, Nadja Krupskaja, också arbetade. Bristen på papper under inbördeskriget ledde till hårda diskussioner. Skulle de ge ut propandaflygblad eller en ny dikt av Majakovskij? Lenin yrkade på det första alternativet. Lunatjarskij var övertygad om att Majakovskijs dikt skulle vara mycket effektivare, och vid detta tillfälle segrade han.

Lenin var också mot alla åsikter om en ”proletär litteratur och konst”, och vidhöll att den borgerliga kulturens (och dess äldre föregångares) höjdpunkter inte kunde överträffas med hjälp av mekaniska och döda formuleringar som hade förts fram i ett land där den kulturella nivån i vidare mening var alltför låg. Det skulle aldrig fungera med genvägar på detta område, något som visade sig på ett avgörande sätt i den hemska ”socialrealism” som plockades fram under de dystra år som följde på Lenins död. Kreativiteten dödades. Språnget från nödvändighetens till frihetens rike, där allas liv skulle formas av förnuftet, togs aldrig i Sovjetunionen – eller för den delen någon annanstans.

Tariq Ali

Översättning från engelska:
Göran Källqvist

Ursprungligen publicerad i *The Guardian*.